

Uygur Halk İnanışları ve Yasak-Örtmece Uighur Folk Beliefs And Taboo-Euphemism

Zeynep TÜRKERİ*

*Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

e-mail : turkerizeynez@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article
DOI: <https://doi.org/10.34083/akaded.569178>

Sorumlu Yazar / Corresponding Author
Zeynep Türkeri, Osmaniye Korkut Ata
Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü, Osmaniye/ Turkey

ORCID : 0000-0001-9923-412X

Geliş Tarihi / Received : 22.05.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 20.08.2019

Atıf / Citation
TÜRKERİ, Zeynep (2019). Uygur Halk
İnanışları ve Yasak-Örtmece Üzerine.
Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 3 (2), 309-319.
DOI: 10.34083/akaded.569178

Öz

Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan Doğu Türkistan topraklarında yaşayan Uygurlar, zengin bir yazılı edebiyata ve sözlü kültüre sahiptir. Yaşadıkları coğrafya dolayısıyla merkezi konumda olan Uygurlar, Brahmanizm, Manihaizm, Budizm gibi dini kültür çevrelerine girmiş ve son olarak da X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmiştir. Uygur Türklerinin muhtelif halk inanışları bu dinlerden etkilenirken aynı zamanda eski mitolojik dönemin izlerini taşımaktadır. Bu inanışlar Türk mitolojisinin gelişmesini sağlarken yasak gibi insanın ve toplumların ortaya koyduğu dinamik bir sistemde yaşamaya devam etmektedir. Uygulamadaki davranış ve âdetler, yasağın (perhiz) bir diğer ifadesi olan örtmecenin de konusu olmuştur. Uygurların hayatında yasaklar, gündelik işlere, geçmişten bu yana uyguladıkları ritüellere, gökyüzü ve yeryüzü olaylarına, bitki ve hayvanlara karşı tutumlarına, vücut fonksiyon biçimi ile ilgili insan bedenine ve kişisel hayatına ilişkin konulara etki etmiştir. Bu çalışmada eski Türk dini ve inanışları, yasak-örtmece konuları değerlendirilecektir. Ayrıca Uygur Türklerinin inanç ve düşünce sistemine bağlı olarak şekillenen kültürel değerleri, halk inanışları ve yasak-örtmece konusu üzerinden analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, halk inanışları, yasak, örtmece, folklor.

Abstract

Living on the lands of East Turkestan locating on the ancient Silk Road, Uighurs have a wealthy written literature and oral culture. Being in the center of the location geographically, they came across some religious cultures like Brahmanism, Manichaeism, Buddhism and lastly, they have converted to Islam since 10th century. Uighur Turks' various folk beliefs have been affected from these religions as well as they also carry the traces of ancient mythologic era. While these beliefs provide for Turkish mythology, like taboos, they continue to exist in a dynamic system presented by people and society. Behaviors and customs in the practices are subject of taboos as well as euphemism, which is another expression. The taboos in Uighurs' life have made an impact on their daily affairs, the natural events happening in sky and earth, their attitudes towards plants and animals, manner of body function related to human body and personal life. This study is going to evaluate ancient Turkish religions and beliefs as well as taboos and euphemisms. Also, the cultural values related to Uighur Turks' thought and belief system are going to be analyzed in accordance with folk beliefs and taboo-euphemism.

Keywords: Uighur, folk beliefs, taboo, euphemism, folklore

Giriş

İnançlar, düşüncenin kabul ve yargıya ulaşmış biçimi, doğruluğundan şüpheye düşülmeyen değer ve değerler sistemidir. Başlangıçtan günümüze kadar geçen süreç boyunca insan varlığı, kendisini ve yaşadığı yeri anlamlandırabilmek için pek çok inanç dairesine girmiştir. Halkın büyüsel ve dinsel olarak baktığı inanmalar, sadece basit uygulamalar olarak düşünülmemelidir. Geçmişten günümüze varlığını devam ettirebilen halk inanışları, insanın yaşadığı çağın sosyo-ekonomik durumunu, gelişmişlik düzeyini, yaşadığı dini hayatı yansıtmaktadır. İnsan davranışlarını kontrol eden din ve inançların temelinde kutsallık ve yasak yer almaktadır. Yasak, herhangi bir güç ile tezahür eden saygı duyulup çekinilen aynı zamanda kutsal ve kirlenmiş gibi iki zıt kavramı içerisinde barındıran bir inanç olgusudur (Eliade, 2003:39). İnançlar ve yasaklar, hemen her milletin kültüründe eski veya yenilenmiş formuyla varlığını sürdürmüş veya unutulmuştur.

Her milletin düşünce sisteminde kendiliğinden oluşan birtakım kutsallar ve tehlikeli olarak gördüğü varlık ve olaylar vardır. Uygurlar geçmişten bu yana inandığı muhtelif dinler ve bulunduğu kültürel çevre dairesinde millî inanç sistemini oluşturmuştur. Uygurlar, İslamiyet çevresine girdikten sonra yasak ve sınırlama anlamlarına gelen haram ve mekruh kelimelerini kullanmaya başlamıştır. Ancak bu terimler daha çok dinî faaliyetlerde kullanılmıştır. Ayrıca buna alternatif olarak 10. ve 15. yüzyıllar arasında Uygurlar ile Farsların kültürel ilişkisinin neticesi olarak Uygur diline giren “perhiz”¹ kelimesi kullanılmıştır (Korgan, 2006: 24, 25).

Türklerin bozkır kültürü etrafında şekillenen inançları tabiat güçlerine inanma, atalar kültü ve Gök Tanrı inancı dairesinde teşekkül etmiştir (Kafesoğlu, 1980: 42). Bu inançların bazı unsurları zamanla yeni din içerisinde şekillenmiştir. Uygurlar tarihten bu yana diğer milletler gibi farklı dinlere inanmışlardır. Uygurların halk inanışlarının oluşmasında dinin topluma koyduğu kuralların yanı sıra çevre kültürlerin etkisi, iklim koşulları, ticaret gibi sebepler de etkili olmuştur.

Her toplum kendi kültürel değerlerinin aynı zamanda mimarıdır. Mazisi derin olan Türk milletinin hayatı algılayış biçimi, ideal insan tipleri, dini hayatı gibi unsurlar halk inanışlarına yansımıştır. Kendisinden önceki Türk devletlerinin aynı zamanda mirasçısı olan Uygur Türklerinin halk inanışları da oldukça fazladır. Fakat Uygur Türklerinin halk inanışları ve yasak-örtmece konularına dair yeterli çalışma yapılmadığı görülmektedir. Çalışmada Eski Türk dini ve inancı, yasak-örtmece konularına değinilmiş ayrıca Uygur Türklerinin halk inanışları ve yasak-örtmece konusu üzerinde durulmuştur. Uygurların yasak konusuna dair Enver Samet Korgan’ın Uygurlarda Perhizler (2006) adlı eseri dikkate alınmış ve gerekli literatür taraması yapılmıştır.

Bu çalışmamızla Uygur Türklerinin inanışları ve yasak konusu kaynaklarda var olan inanç ve yasaklara dair bulgular neticesinde değerlendirilmiş olacak ve tarihsel süreç içerisindeki değişimi diğer Türk boyları ile mukayesesine imkân sağlayacaktır.

1. Eski Türk Dini ve İnanışları

Din ve kültür birbirini en çok etkileyen iki unsurdur. Her milletin kültürü aynı zamanda bağlı olduğu inançtan etkilenmiştir. Başlangıçta insanın ruhlara ve manevi varlıklara inandığı görüşüne dayanan animizm gibi çeşitli inançların temelinde göğün, suyun, ateşin vb. varlık ve eşyaların bir ruhu olduğu düşüncesi vardır. Bu durumu insanın kutsalı aramasının neticesi olarak düşünebiliriz. İnsanın kutsalı en mükemmel hakiki olarak görmesinin sonucunda zamana, mekâna ve birçok şeye kutsallık atfettiği görülmektedir (Eliade, 1991: 9).

Türklerin kutsalla ilgili düşüncesini idrak etmek için en başta eski vatanlarına bakmak gerekmektedir. Bu konuya dair bilgilere yazılı ilk Türkçe belgelerimiz olarak kabul edilen Orhun Abidelerinde rastlanılmıştır. Orhun Abidelerinde geçen “Üze kök tengri asra yagız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu

¹ Perhiz: (Peh.) perhiz, kaçınma; haramdan uzak durma, fark; ihtiyat, korku (Kanar, 1993: 138).

kılınmış.” (Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış.) ifade Türklerin Gök Tanrı inancına işaret etmektedir (Ergin, 2008: 8, 9). Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Han’ın birinci eşinden doğan çocuklarına “Gün Han”, “Ay Han,” “Yıldız Han” gibi isimleri vermesi, yine destanda bazı motifler ve kozmogonik anlatımlar aracılığıyla en eski tabakanın Gök Tanrı dini olarak gösteriliyor olması önemlidir (Özkan, 2018: 924, 925). Türklerin Gök Tanrı inancı hakkında dikkat çekici nokta şudur ki gökyüzündeki varlıkların büyük rol oynadığı bu eski “halk dinleri”nde, özellikle bütün eski kavimlerin güneşi, ayı ve yıldızları “tanrılar” olarak tanımları, fakat bizzat “gök” ile ilgilenmemeleridir. Hâlbuki bozkır Türk dininde, gökyüzü belirtileri (güneş, ay, yıldızlar) değil, yekpare göğün sembolleştirdiği tek “Tanrı” inancı teşkil etmektedir (Kafesoğlu, 1980: 62). Bu durum Gök Tanrı inancının Türklere has bir inanç olduğunu göstermektedir.

Öbür dünyanın varlığına ve ruhun sonsuzluğuna inanan Türkler ölmüş atalarının hatıralarına saygılı olmuşlar ve onları kutsal saymışlardır. Atalar kültüründe Türkler büyük ve saygıdeğer olarak gördükleri atalarına kurban sunmuşlar, aynı zamanda ölen atanın geride kalanlara yardım edeceğine inanmışlardır (Kafesoğlu, 1980: 46, 47). Günümüzde Türkiye topraklarında yaşayan Türklerin evliya ziyaretlerine gitmesi ve onlardan yardım dilemesi bu inancın İslamiyet ile uygun hâle getirilmeye çalışıldığının bir göstergesidir.

Atlı kültürün şekillendirdiği eski Türk dininde Türkler, kendilerine kolaylık sağladıklarına inandıkları ve üstün gördükleri varlıkları kutsal olarak tasavvur etmiş ve insanlara yakın olarak düşündükleri bu iyeler “yer-su” olarak adlandırmıştır. Eski Türk inancında insanı hayretler içerisinde bırakan dağ, nehir, gök gürültüsü, ateş, güneş gibi tabiat varlıkları ve hadiseleri “idi=ilah” olarak görülmüştür (İnan, 1998: 394). Yer-su tanrılarının kutlu olduğuna inanan Türkler, onların gazabından korkmuş, aynı zamanda onları bir nimet kaynağı olarak gördüğü için tanrılarına şükranlarını sunmuştur. Birtakım gizli güçleri olduğuna inandıkları bu tabiat unsurlarından biri de taşdır. Divânu Lügâti’t-Türk’te de bahsedilen “yatladı” maddesine göre Türkler, bilhassa kamların yada taşı aracılığıyla efsun yaptıklarına ve yada taşıyla yağmur gibi hava olaylarını gerçekleştirebileceklerine inanmışlardır (Atalay, 1985: 307,308). Eski Türk inancında tipi, karın bir kızgınlığı olarak kabul edilmiştir. Karın sağanak hâlinde uçarak korkunç bir şekilde gelmesine “kar kızgurdı” denilerek insana ait bir duyguyu kara yüklenilmiş ve o kişiselleştirilmiştir (Ögel, 2014: 359). Tabiat güçlerine ait bu tür örnekler çoğaltılabilir.

Orta Asya’daki vatanlarını bırakıp batıya göç eden Türkler, İslam dairesi içerisinde eski dinlerine ait bazı unsurları değiştirerek devam ettirmişlerdir. Bunun en iyi örneklerini Dede Korkut Destanı’nda görmektedir. Dede Korkut’un boyların sonunda ettiği dualarda eski Türk dinine ait cümlelerin yer aldığı ifade edilmektedir (İnan, 1998: 174). Yine Köroğlu Hikâyelerinde ve diğer halk hikâyelerinde kahramanların dağlara yalvardığı hatta evliyaların kudretlerini dağ vasıtası ile belli ettikleri görülmektedir (Boratav, 1984: 87).

Eski Türk dini ile ilgili Çin, İslam ve Batı kaynaklarında pek çok malumat bulunmaktadır. Bu kaynaklar aracılığıyla Hunlar zamanında büyük ülkeler fethedilmiş ve büyük ordular vücuda getirilmiştir. Bu durum bu zamanlarda yaşayan Türklerin kendilerine has âdet ve inançlarının olduğuna ve elde edilen belgeler ışığında köklü ve gelişmiş bir dinî bir sisteme sahip olduklarına işaret etmektedir (Tanyu, 1984: 157). Geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş Türk milletinin, ilkel devirlere ait unsurları çoktan geride bıraktığı açıktır.

2. Yasak-Örtmece

Yeryüzünde varlığını devam ettirme çabasında olan insanın kendi varlığı hakkındaki düşünceleri ve tabiata olan tutumu din ve mitlerin gelişiminde etkili olmuş, tarihsel süreçte insanların ilk inançlarını ne derecede etkilediği sorununu da ortaya çıkarmıştır. Dinde ilk evrenin animizm olduğunu ileri süren E. B. Taylor’un yanı sıra bu görüşe karşı çıkanlar da olmuştur. Yine milletlerin ortaya çıkışıyla birlikte benzer varlıklar benzerlerini doğurur düşüncesiyle büyü, sihir gibi uygulamalar önemli görülmüştür. Bu

düşünce ile insanlar, benzetmeler yaparak evrende olup bitenle kader arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışmıştır (Gumilev, 2016: 67). Bütün bu düşünceler insanın kendisinde ve çevresinde olup biteni anlamlandırma, onda bir olağanüstülük veya benzerlik arama çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

“Tabu”² kelimesini ilk defa Kaptan Cook seyahatleri sırasında Polinezya yerlilerinin dilinde tespit etmiş ve daha sonra etnologlar aracılığıyla literatüre geçmiştir (Güngör, 2006: 70). Tabu kelimesinin anlamı ile ilgili pek çok araştırmacı farklı bakış açıları sunmuştur. Tabunun nasıl meydana geldiği ile ilgili olarak her tür nesne, olay ya da insanın ya en başından tabu olduğu ya da sonradan tabu niteliği kazandığı; tabu olan kendi öz varlığı nedeniyle veya varlığında meydana gelen önemli bir değişiklik az ya da çok kesin bir biçimde doğadan gelen bir güçle donandığı ifade edilmektedir (Eliade, 2003: 40). Freud ise nevrozlardaki saplantılardan yola çıkarak tabuları değerlendirmiş ve Wundt’un yaptığı çalışmaları ele almıştır. Wundt’tan öğrendiklerine göre tabunun ilkel toplumlardaki cinlere, şeytanlara yönelik inancın bir dışavurumu ve türevi olduğunu vurgulamaktadır. Yine tabu sözcüğünün karşıt iki anlamı içermekte olduğunu; birincisinin kutsal, kutsanmış; ikincisinin ise netameli, tehlikeli, yasak, temiz olmayan anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (Freud, 2018: 54, 60). Tabu dinsel ve etik yasalardan farklıdır. Tanrı buyruklarından kaynaklanmaz, kendiliğinden oluşmuşlardır. Aynı zamanda tabulardaki bir başkasına aktarılabilir özelliği kefaret törenleriyle etkisiz kılınabilmektedir. Tabular sürekli, geçici, genel tabular olarak çeşitlenebilmektedir.

“Güzel adlandırma”, “euphemism” (öfemizm) olarak ifade edilen örtmece, insanda kötü çağrışımlar, hisler uyandıran şeyleri önlemek amacıyla ortaya çıkan bir dilsel değiştirme durumudur. Halkın bir nevi dilsel inceliği olan örtmece, anlam değişmediği hâlde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır (Demirci, 2008: 22). Örtmece ile ilgili olarak diğer bir beyanda ise örtmece sözü başka bir dile aktarmak, sadece yazılmayan ve örtük olanı değil, aynı zamanda söyleneni, söylenmek istenen şeyi ve kültürü aktarma girişimidir, dolayısıyla ruhsal ve kültürel bir boyutunun olduğu ifade edilmektedir (Sığırcı, 2015: 105,106).

Örtmece, tabu olan hareket ve davranışlardan korunmak amacıyla dilde oluşturdukları ifadelerdir. Örtmece de temel amaç; toplumu veya bireyi korkutan, ürküten, iğrendiren, kötü izlenim ve çağrışımlara yol açan ifadelerden kaçınarak genel ahlaka aykırı kabul edilen ve söylenmesi ayıp sayılan düşünce ve duyguları, bu kötü çağrışımları ortadan kaldıran kabullenebilir sözcük veya sözlerle dile getirmeme konusundaki hassasiyettir (Üstüner, 2009:167). İlkel insanın düşüncesinden başlayıp bugün de devam eden dilin büyüsel gücüne karşılık tabu olan varlık, davranış gibi şeyler örtmece sözler ile edebî, güzel, iyi, uğurlu şekline getirilerek adlandırılmıştır.

Bugün yaşadığımız coğrafyada, en yakınımızda örtmece birçok sözle karşılaşılmaktadır. “Verem” yerine “ince hastalık”; ölen bir kişi için “öldü” demek yerine “eceli doldu”, “uçmağa vardı”, “vadesi doldu”; “tuvalet” yerine “ayak yolu”; “cin” yerine “üç harfli” gibi örtmece sözcükleri çoğaltılabilmektedir. Bu durum bazı milletler için totem sayılan hayvanlar için de geçerlidir. Türkler için totem hayvanı olarak görülen kurdun (börü) adı tabu sayılmış onun yerine örtmece sözler kullanılmıştır (Güngör, 2006: 81). Örtmece sözcükler dilin ve toplumun birçok sahasında vardır. Bugün diploması dilinde de örtmece

² [Alm. Tabu, Fr. Tabou, İng. Taboo]: Kelimenin aslı Polinezyacada tapu= (yasak)’dan gelmektedir. Dinimiz ve Mana inancı ile sıkı bir bağlantısı olan tabu, çeşitli kaçınmaları ve yasakları içine almaktadır. İlkel dünya görüşünde günlük sayılmayan, alışılmışın dışında kabul edilen her şey doğaüstü kudret ile dolu ve tehlikeli sayıldığı için tabu olarak kabul edilir ve bunlardan kaçınılır. Mana ile yüklü olduklarına inanılan şeflerden, büyücülerden, sanatçılardan, ay halindeki kadınlardan, lohusalardan, ölümlerden, savaşçılardan, avcılardan, totem hayvanları ve bitkilerden, kutsal olarak bilinen maskelerden, müzik âletlerinden, kült objelerinden kaçınmak gerekmektedir. Törenlerde kullanılan birçok objeye dokunmak ve bakmak, kadınlarla inisiye olmamış çocuklara tabudur. Tabu olarak bilinen bir kimseye, örneğin bir şefe dokunmak, dokunanı tehlikeye attığı gibi onu da başkaları için tabu yapar. Tabu’nun pratikteki anlamı “Dokunma! Bana dokunmaya izinli değilsin” demektir. Dünyanın çeşitli yerlerinde çeşitli biçimlerde görülmekle beraber, tabu geleneğinin en yaygın olduğu bölge Okyanusya adalarıdır. Tabu, Okyanusya adalarında yaşayan yerlilerin dinsel, toplumsal ve ekonomik hayatlarında çok etkili bir rol oynamaktadır. Tabu, “sürekli tabu” ve “geçici tabu” diye iki kısma ayrılır. Şefler, kült objeleri, tapınmalar, totemler “sürekli tabu” durlar; kabile şefleri ve din adamları tarafından birinin belli bir süre için cezalandırılmasıysa “geçici tabu” dur. Tabu inancını ilk defa. J. Cook 1777 yılında Tongo adasında tespit etmiştir (Örnek: 1971: 219).

birçok sözcük kullanılmaktadır. Örtmece sözcükler, geçmişten bugüne milletlerin aynı zamanda dilsel birikimlerinden de bizi haberdar etmektedir. Hatta bugün farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin geçmişten bugüne taşıdıkları ortak örtmece sözcükler vardır.

3. Uygurların Halk İnanışları ve Yasak-Örtmece

Türkler mitolojik dönemin izlerini tarih boyunca farklı dinlere ve coğrafyalara taşımışlar, bunları inanç, âdet, yasak gibi konularda gizlemişler, günlük yaşam faaliyetlerinde uygulamışlardır. Göktürklerin atası “Asena” bir dişi kurt tarafından emzirilmiş, Ergenekon’dan çıkışta “Börteçine” adlı bir bozkurt yine yol gösterici olmuştur. Uygurların Türeyiş Destanı’nda yine bozkurt motifi karşımıza çıkmaktadır. Benzer motifler çok fazla olmakla birlikte bunlar diğer Türk boyları arasında da mevcuttur. Totemizm ve Kamlık dininin etkisinde şekillenen eski Türk dini, mitolojik döneme ait kalıntılar, motifler, kültler yerleşik yaşama geçmeye başlayan Uygur Türkleri arasında korunmaya devam etmiştir.

Uygurlar, kendilerinden önceki Türk devletlerinin inançlarının mirasçısı olmakla birlikte yine komşu oldukları milletlerin dinlerine inanmışlar ve inanç konusunda hoşgörülü olmuşlardır. Uygurların Göktürkler zamanında Budizm diniyle tanıştıkları, Böğü Kağan zamanında da Manihaizm dinine inandıkları tarihi kaynaklarda geçmektedir (İzgi, 2000: 18, 21). Uygurlar, bu dinlerin dışında başka dinlere de inanmışlardır. Yeni bir din dairesi geçtiklerinde geçmişte inandıkları dinlerin bazı unsurlarını alarak kendilerine özgü âdetler oluşturmuşlardır.

Eski Türkçede geçen “ongon” ve “tös” kelimeleri Moğollar ve Türkler arasında bir çeşit kült olup bunlar atalarına, insan, kuş vb. hayvanlara ait putlardır. Uygurlar arasında da kullanılan “tüs” kelimesi sima, renk, şekil gibi anlamlara sahiptir. “Tüs” kelimesinin bu manada kullanılması da put-heykel manasını ifade eden “töz” ile bağlı olduğuna işaret etmektedir (İnan, 1998: 272). Başka bir deyişle “tüs” kelimesi, Uygurların gerek atalarına gerekse bazı varlıklara bir ruh atfettiklerinin bir ifadesi olabilir. Bu durum totemizmdeki “koruyucu ruh”, “koruyucu hayvan” ile de ilişkilidir.

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı’nda tan ağardığı vakit Oğuz Kağan’ın çadırına ışık şeklinde giren gök tüylü gök yeveli bir erkek bozkurtun gelip: “Ay ay Oğuz, Urum üstige sen adlar bola sen; ay ay Oğuz, dapukunglarğa men yürür bola men, dep” (Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum, dedi.” (Bang-Arat, 1936: 18,19). Oğuz Kağan ile konuşup daha sonra askere öncü olması, Türk boyları ve yine Uygurlar arasında kurdu öldürmekten ve onun etini yemekten yasak tutulması hatta onu öldürmeyi atasını öldürmekle, onu yemeyi atasını yemekle bir saymaları kurdu kutsal gördüklerinin bir kanıtıdır (Korgan, 2006: 216).

Uygurların bundan 4000-6000 yıl önce Güneş’i Tanrı olarak kabul edip tapması Güneş ve Ay kültürünün eski Türklerden başlayarak Uygurlar arasında da devam ettiğini göstermektedir (Rahman, 1996: 133). Uygur hükümdarları “Ay Tanrı’da kut bulmuş...” gibi unvanlar almışlardır (Gömeç, 2015: 108). Ay ve Güneş soyundan gelme düşüncesi, bunlara erkek, dişi niteliklerinin verilmesi, mitolojik dönemin izlerini yansıtmaktadır. Günümüzde Uygur, Kazak gibi Türk toplulukları göğe tapma inancından kaynaklanan “yağmur duası” törenlerinde “Gökten indik, yerden çıktık.” diye göğe bakarak dua etmesi Gök Tanrı inancının bugün de bir belirtisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Rahman, 1996: 135). Nitekim Uygurlar gibi diğer Türk boylarının da göğü ve gök cisimlerini kutsal kabul ettiklerini ve bunlara dair birtakım inanışlar meydana getirmişlerdir.

Orhun Abidelerinde karşılaştığımız “yer-su” ruhlarının kutsallığı, Uygurların inandıkları diğer dinlerle birleşerek farklı bir boyut kazanmış, ölen insanı mezara koyduktan sonra namaza katılanlar ellerine bir avuç toprak alıp dua okuduktan sonra avuçlardaki toprağı birleştirip cesedin üzerine serpmişlerdir. Alınan bu toprağa “ihlas topisi” denmektedir (Rahman, 1996: 136). Bu durum Uygurlar arasında geleneklerde, inanışlarda devam etmektedir. Örneğin, Uygurlarda bugün gökyüzüne bakarak tükürmekten yasak ettikleri âdet vardır. Bunun eski Türk inancında Gök Tanrı’ya hakaret etmemek ile

aynı anlama geldiğine işaret edilmiş, bu nedenle Uygurlar gökyüzü ve gökyüzü cisimlerine karşı daima saygılı olmuşlardır (Korgan, 2006: 457).

Uygurlarda su “ulu” olarak görülmüş ve büyük nehirlere, bazı su kaynaklarına onun yüceliğini nitelendiren isimler verilmiştir. Uygurlar kaynak suyunu gizli, özel diye görmüşlerdir. Kaynağı kadın cinsi ile düşünme esasında meydana gelen düşünceler, pınar boyuna vararak çocuk dileme âdetini ortaya çıkarmış ve bugün Doğu Türkistan’daki Uygurlar arasında bu inanç geniş şekilde yayılmıştır (Korgan, 2006: 466).

Bugünkü Uygurlar arasında bitki ve ağaçların da bir ruhunun olduğu düşüncesine bir örnek de şudur: Uygurlar bahçe veya avludaki herhangi bir ana meyveli ağaç kurursa o aileye talihsizlik gelir, ev sahibi kazaya uğrar, diye düşünmüşler yine bu görüşün farklı bir versiyonu olarak bir evde biri vefat ederse o kişiye ait meyveli ağaçlardan biri kuruyup gidermiş. Bu ağacın ev sahibine matem tutması, olarak yorumlanmaktadır. Burada ağaç da ruha veya cana sahiptir, onunla sahibi arasında belli hissi geçiş olduğu düşüncesi karşımıza çıkmaktadır (Korgan, 2006: 452, 453).

Uygurlarda yasak ve örtmecelere dair inanışlar, Uygurların inandığı bütün dinlerin, örf-âdetlerin ilişkilendirilmesiyle oluşmuştur. Yasakların kendi içerisinde türleri vardır. Bunlar; hayvan, bitki, insan, eşya, bazı yerler, iş-hareket, dil, bazı eylem vb. ye dayalı yasaklar olarak sayılabilir. Bugün Uygurlar arasında geçmişten bu yana devam eden pek çok yasak ve örtmece ile ilgili inanış ve ifadeler rastlanılmaktadır.

3. 1. Hayvan ve Bitkiler İlgili Yasak ve Örtmeceler: Uygurlar diğer milletler gibi tavuk, horoz, kaz vb. hayvanları beslemişlerdir. Uygurlarda on iki hayvanlı Türk takviminde tavuk, on iki yılın onuncusu olup aynı zamanda büyücülükte de kullanılan bir hayvandır. Uygurlar tavuğa su serpmekten yasak etmiştir. Ayrıca Uygurlar geceleyin tavuk görürlerse onda cin-kötü ruh olur, diye onu kovaladıkları söylenilmiştir (Korgan, 2006: 433).

Uygurlar yine İslami rivayetlere dayalı olarak hüthüt kuşunu ve eski Türklerin inancında da karşımıza çıkan turgayı vb. kuşları kutsal sayıp bunlara yönelik yasaklı âdetleri vardır. Günümüzde bazı Uygurlar hüthütün tacını koparıp veya keserek çocuklarının şapkasına dikmişler böylece çocukların gelecekte hukukçu, devletli, taçlı olmasını istemişlerdir (Korgan: 2006: 435). Turgay ve kumru gibi kuşlarla ilgili olarak halk arasında kumru ve turgayın yumurtasına bakmaktan, tutmaktan ve bozmaktan yasak edilen âdetler olduğu görülmektedir. Böyle yapan kişinin yüzüne çil düştüğüne inanmaktadırlar (Korgan, 2006: 436).

At, Türk milleti için en çok değeri olan hatta kutsal sayılan hayvanların başında gelmektedir. Kumul bölgesindeki Uygurların uzun süre yağmur yağmadığı, ekinleri kuruyacağını düşündükleri tehlikeli vakitlerde, beyaz bir atı kurbanlık yapıp yağmur dilemesi, günümüze kadar devam etmiştir (Korgan, 2006: 439). Eski Uygurlar ve Gök Tanrı inancı dairesinde at Gök Tanrı’ya kurban edilmiştir. Yine ölen kişi defnedilirken atıyla gömülmüştür.

Özellikle yeni doğum yapan Uygur kadınları kediyi ve tavuğu çağırırken veya kovalarken yüksek sesle seslenmemişlerdir. Bu inanışın sebebi olarak tavuğun sütünün olmaması ve kedi de sütü az olan bir hayvan olduğundan ötürü annenin sütünün azalacağı düşüncesi gösterilebilir (Korgan, 2006: 188). Uygurlar köpek veya kediyi su serpmemiş, onlara tükürmemiştir. Böyle yaparlarsa o kişinin başına bazı kötülük veya hastalıkların geleceğine inanmışlardır (Korgan, 2006: 442).

Uygurlar arasında bazı ağaçlar uğurlu görülürken bazıları uğursuz görülmüş, uğursuz görülen bu ağaçların muhtelif işlerde kullanılması yasaklanmıştır. Uygurlar arasında meyveli ağaçlara saygı gösterilmiştir. Yine ağaçların aniden sebepsiz yere kurumasıyla kötü olayların meydana geleceğini düşünmüşlerdir. Yine Türklerin Şamanizm inancında bazı bitkilere olağanüstü anlamlar, büyüsel güçler yüklendiği de görülmektedir. Mesela cin-şeytanın eğrelti otuna derin kin duyduğu için onun bittiği yerlere uğramadığı iddia edilmektedir (Güngör, 2012: 111).

Hayvanlar ve bitkiler ile ilgili olarak gerek Türk dünyasında gerekse diğer milletlerde birçok örtmece sözcük yer almaktadır. İsveçli kadın çobanlar, kurtlarla ayıları gerçek adlarından farklı bir adla anacak olurlarsa bunların sürülerine saldırmayacağına inanmışlardır. O yüzden bu hayvanlara duygularını incitmeyecek anlamsız adlar vermişler ve “altın diş”, “sessiz şey”, “gri bacaklı” gibi kurtlara sevimli adlar kullanmışlardır (Frazer, 2019: 384). Hakaslar arasında da benzer şekilde bazı hayvan ve canlılara karşı örtmece sözler kullanıldığı görülmektedir. Hakaslar arasında yabancı hayvanlar insan dilini duyup anlayabildiğini düşünmüşlerdir ve bu yüzden onlar avcılıkta hayvanların, avcılıkla ilgili aletlerin adlandırılmasında özel bir dil kullanmaya çalışmıştır (Killi, 2006: 54).

Uygurlar kutsal saydıkları hayvanlara kötü sözler söylememiş bazen de doğrudan onları adları ile çağırılmamışlar onlara kendileri bazı adlar vermişlerdir. Bunun en tipik örneği diğer Türk boylarında da var olan kurt ile ilgili olan örtmece sözlerde karşımıza çıkmaktadır.³ Başka bir noktadan baktığımızda Uygurlar domuz gibi pis ve kötü olarak görülen hayvanları yemek yerken bazı işleri yaparken anmamışlardır.

Uygurlar bazı hayvanları belli adlarla çağırılmamıştır. Örneğin, örümceği “dö” diye adlandırmamış, böyle seslenirlerse örümceğin ısıracağına inanmışlardır. Yine Uygurlar yılanı “çayan” demenin dışında “sarı eşek” demiştir (Korgan, 2006: 321). Bu da aynı şekilde adını andıklarında ısıracağından korktukları için oluşturdukları örtmece ifadelerdendir.

3. 2. İnsan ile İlgili Yasak ve Örtmeceler: Yeryüzünde çeşitli defnetme şekilleri vardır. Bunlar ateşe, toprağa, suya, havaya defnetmek olup bunların birlikte yapıldığı defin şekilleri de vardır. Bugün Uygurlar İslamiyet’le birlikte toprağa defnetme şeklini uygulamaktadırlar. Uygurlar arasında mezar ve kabristanlık hürmet edilen yerler olmuş buralarda bazı davranış ve hareketleri yapmaktan uzak durmuşlardır. Bunlar; kabristanlıkta ekin yapmaktan, hayvanlarını beslemekten, büyük-küçük abdestini yapmaktan, elini uzatmaktan vb. hareketlerden yasak etmişler böyle yapan kişilerin başına kötü şeylerin geleceğine inanmışlardır. Yine Uygurlar arasında ölümden önce ve sonra yapılan bazı tören, yas tutma ve başka âdetler vardır. Bunlar arasında ölen kişinin ardından hane halkı o kişinin sevdiği yemekleri belli süre pişirmemiştir. Hatta belli bir zamana kadar hiç yemek yapmamışlardır. Uygurları arasında matem tutma geleneği ile ilgili ölü çıkan evdeki ölenin doğrudan dost-akrabaları kırk güne kadar giysi yenilemekten, çamaşır yıkamaktan yasak ettiği âdet dikkat çekicidir (Korgan, 2006: 415).

Uygurlar arasında yemek-içmek âdetleri bakımından pek çok yasak âdeti bulunmaktadır. Uygurlar bazı hayvanları “haram” bazılarını “helâl” olarak görmüş buna göre bazılarını tüketirken bazılarını asla yememişlerdir. Uygurları yenilmesi yasak olarak gördükleri hayvanlar domuz, köpek, eşek, fare, aslan, yılan vb. yırtıcı, yabancı ve dinen haram olan hayvanları, kendiliğinden ölen hayvanları, yine Müslüman olmayan biri tarafından kesilen hayvanları yememişlerdir. Uygurlar bazı içeceklerden de uzak durmuşlardır: kan, alkollü içecekler, eti yenilmeyen hayvanların sütü, dışkı yiyen hayvanın sütü gibi.

Uygurlar yaşadıkları yerlerdeki ev, bahçe yapımı faaliyetlerinde de bazı yasaklara uymuşlardır. Türkler teşkilatçı bir millet olup göçebe olarak yaşadıkları zamanlarda keçeden yaptıkları geçici evlerde barınmışlardır. Yerleşik hayata geçen Uygurlar uygun gördükleri yerlere sabit ev, ibadethane vb. binalar inşa etmeye başlamışlardır. Uygurlar arasında evin yapılacağı yer, evin yapılacağı güne, odaların yeri, kapıların yönü, bahçede, tuvalet vb. bakımından bazı yasaklara uymuşlardır. Uygurlar, cin-kötü ruhların varlığı ve onların insana zarar-zıyan getirdiğine inanarak ev yaparken ve yer seçme esnasında “ruhların

³ Örneğin Türklerin totemi olan kurdun (börü) adı tabu sayılmış onun yerine örtmece sözler kullanılmıştır. K.K. Yudahin’in *Kırgızca* sözlüğünde kurt’la ilgili örtmece sözler şunlardır: ‘karişkir’, ‘it-kuş’, ‘kök cal’, ‘kök serek’, ‘kök dañgıt’, ‘kök çunak’, ‘çuu kuyruk’, ‘candı ayak’, ‘uluma’ veya ‘uluuçu’, ‘kaşaba’, ‘kokuy’, ‘kudaydın iti’ vb. Türkçe’de: ‘dağda gezen’, ‘dikar’, ‘dik kulak’, ‘guri’, ‘kaşkir’, ‘kızıl göz’, ‘pav kulak’, ‘gök gözlü’, ‘canavar’, ‘yalınsak’, ‘peygamber köpeği’, ‘uzun kuyruklu’, Kazakça’da: ‘it qus’, ‘qara-qulaq’, ‘serek qulaq’, ‘teris azuw’, ‘qara awız’, ‘ulıma’, Özbekçe’de: ‘it qus’, ‘qarişkul’, Tuvaca’da: ‘it: it’, ‘çer itı: yer iti’, ‘kızıl arak: kızıl göz’, ‘uzun kuduruk: uzun kuyruk’, Türkmençe’de: ‘mesdan it: bozkır iti’, ‘adı citen’: adı yok, ‘hırdar’: avcı, ‘canavar: canavar’ Azerice’de: ‘canavar’ veya ‘agzıgara’: ağzı kara, Çuvaşça’da: ‘peygamber iti’ olarak yer alan örtmece sözcükler yalnız Türk halkları arasında değil ‘böcü’, ‘orman köpeği’ (Litvanya), ‘altın ayaklı’ (İsveç) başka halklarda da kullanılmaktadır (Güngör 2006:81).

olduğu yer” veya “cin-kötü ruhların toplandığı yerler” olarak düşünülen bazı yerlere ev yapmayı uygun görmemişlerdir (Korgan, 2006: 273). Meyveli ağaç, insanlar tarafından her zaman iyi görülmüş ve kolay kolay kesilmemiştir. Uygurlar diğer Türk boylarıyla benzer şekilde bahçelerine her bitkiyi, ağacı dikmemiş, genellikle meyvesi olan ağaç ve gülleri yetiştirmişlerdir.

Uygurlar arasında düğün-evlenme, doğum, yolculuk, çeşitli meslek ve ticaret, kılık kıyafet, kendi bedenine yönelik iş ve davranışlara yönelik yasaklar mevcuttur. Bunlar arasında dikkat çeken bazı yasaklar vardır.

Uygurlar arasında âdet gören kadınlar kirli olarak görüldüğü için onlar bazı iş ve hareketlerden yasak tutulmuştur. Bu durumda olan kadınlar un almaz, hamur yoğurmaz, tuz ıslatmaz, başkasının saçını taramaz, harmana girmez, üretim ve bazı törenlere katılmamışlardır. Böyle yapmazlarsa pek çok olumsuzluğun ortaya çıkacağına inanmışlardır.

Uygurların ticarete yönelik yasaklarında ticaret ile meşgul olan veya bir şeyler satan herhangi bir insanın evine alışveriş yapılacak günün sabahında yabancı kadınların veya yabancı erkeklerin girmesinin yasak edildiği âdet vardır (Korgan, 2006: 375, 376). Böyle olduğunda Uygurlar alışverişin iyi geçmeyeceğine inanmışlardır.

Giyim-kuşam bakımından Uygurlar, yeni giysiler giyerken belli günleri hayırlı ve belli günleri uğursuz, diye görüp uğursuz günlerde giysi giymekten yasak tutmuşlardır (Korgan, 2006: 257). Bu tür yasaklar daha da çoğaltılabilir.

Uygurların insana ait örtmece sözlerine baktığımızda, Uygurlar ölen kişilerin ismini doğrudan adlandırmamış onları “merhum”, “rahmetli” gibi sözler ilave ederek anmışlardır. Yine Uygurlar usta-çırak, öğretmen-öğrenci ilişkisine dayanarak öğrenci ve çırak olanlar usta ve öğretmenlerinin adını doğrudan kullanmaz onları “Usta”, “Öğretmen” diyerek çağırmışlardır. Uygurlar kişiler arası ilişkilerinde de birbirlerinin ismini doğrudan çağırmamışlar bazı lakap ve unvanlarla seslenmişlerdir. Büyüklere “yaşlı” gibi adlarla hitap etmemişlerdir. Uygurlar sabahları kötü, uğursuz sözler söylemekten yasak etmişlerdir. Uygurlar arasında cinsellik ve cinsel organa dair sözleri doğrudan söylemekten yasak tutmuşlardır. Bu konuda: “Bir yastığa baş koymak.”, “birlikte olmak” vb. şekildedir. Yine Uygurlar tuvalete dair kötü sözler kullanmaktan da yasak etmişlerdir: “pok”, “büyük-küçük abdest”, “hacetini gidermek” gibi (Korgan, 2006: 162, 166, 167).

Ölüm, insan hayatında hem bir son hem de yeni bir başlangıcın ifadesi olmuştur. İnsan varlığı için ölüm başlı başına bir tabular bütünüdür. Kazak Türkleri arasında:

“Akkuv uşıp kölge ketti,
Sunkar uşıp şölge ketti,
Olar adasıp ketken jok,
Arkım barar jöngge ketti...”

(Beyaz kuğu uçarak göle gitti,
Şahin uçarak çöle gitti,
Onlar yolunu şaşırmadı,
Herkesin gideceği yere yöneldi...)

Burada ölüm sözcüğü hiç kullanılmadığı hâlde, kuğunun ve şahinin uçup gitmesi şeklindeki örtük ifadelerle dolaylı yoldan ölüm vurgulanmıştır (Osanova, 2016: 166). Bugün Uygurlar, doğum yapan kadının olduğu eve kırk güne kadar başkalarının ölüm haberini ulaştırmamışlardır (Korgan, 2006: 184). Böyle bir inanışın sebebi olarak kadınların lohusalık dönemini daha hassas geçiriyor olmaları düşünülebilir. Böyle üzücü bir olayı söylemek onlarda ve bebekte kötü etkiye neden olabilmektedir.

Türk dünyasında bazı yer adlarına da belli manalar yüklenmiş, o yerler kutsal olarak görülmüştür. Bu bağlamda Türk dünyasında “Ötüken” bunların içinde en dikkat çeken ve önemlisidir. Orhun Kitabeleri ve Uygurların yazıtların Ötüken “atalarının ününün” bulunduğu yer ve terk edilmemesi gereken terk edildiğinde Türklerin başına kötü işlerin geleceğine inanıldığı yer olarak geçmektedir. “Türk kağan Ötüken yış olursa ilte bung yok” (Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur.) (Ergin, 2008: 2). Aynı şekilde Doğu Türkistan Uygurları arasında ötken kelimesinin “kutsal ülke” anlamında kullandığı görülmektedir (Roux, 2011: 158).

3. 3. Tabiat Cisimleri ve Bazı Ruhlar ile İlgili Yasak ve Örtmeceler: Uygurlar Gök Tanrı inancı, Manihaizm gibi dinlerin etkisi ile gökyüzü, Güneş, Ay gibi cisimlere saygı göstermişler hatta onları tanrılaştırmışlardır. Günümüzde Uygurlar her defa hilal ay çıktığında “Essalâmü Aleyküm Ayhan” deyip Ay’a selam vermişlerdir (Korgan, 2006: 458).

Uygurlar yine ateşe ve suya pis şeyler atmaktan, büyük-küçük abdestini yapmaktan yasak tutmuşlardır. Uygurlar su almaya gittiğinde yolda oyalanmazlardı. Uygurlar ateşi söndürmezlerdi. Bununla ilgili olarak “Çin Tömür Batur” hikâyesindeki vakalarda Mehtumsula’nın ateşi söndürüp bırakması, cadıdan ateş istediği için bir dizi bela-afete uğraması gibi bir epizot karşımıza çıkmaktadır (Korgan, 2006: 467). Dağ ile ilgili olarak bir Uygur Türk efsanesine göre Uygurların, gökten dağ üzerine inen kutsal bir ışıktan meydana geldiğine inanmaktadır (Kalafat, 2012: 100).

Uygurlar arasında kötü olarak görülen bazı varlıklar ve ruhlarla ilgili birtakım yasaklar mevcuttur. Bunlar cin-albastı (kötü ruh) ve iyelere dair yasaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygurlar özellikle gündelik faaliyetlerinde bazı işlerde bu varlıkları gazabına uğramamak için dikkat etmişlerdir. Uygurlar doğum yapan kadınların olduğu odada belli bir güne kadar ışık söndürmeyi yasak etmişlerdir. Bu düşünce anne ve bebeği kötü varlıklardan korumak için ortaya konulan bir yasaktır. Bu ruhlara yönelik örtmece sözler kullanılarak diğer Türk boylarında olduğu gibi onların adları doğrudan söylenmemiştir. Bu onların gazabından korunmak için oluşturulan örtmece sözlerdir. Uygurlar bilhassa geceleyin cin gibi kötü varlıkların anmamışlar böyle yaparlarsa onların geleceğine inanmışlardır. Bu halk inanışlarının birçoğuna Türkiye topraklarında yaşayan Türkler arasında da rastlamaktayız. Bu benzerliklere daha fazla dikkat çekilmeli, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk boylarının kültürel zenginlikleri göz ardı edilmemelidir.

Sonuç

Her inanç din değildir, din ve inanç arasındaki ayrımı “kutsal” olma durumu belirler. Türkler, mitolojik dönemin izleriyle birlikte eski Kamlık inancı ve tarih boyunca inandığı pek çok dinin etkisinde kendi inanç dairesini oluşturmuş bir millettir. Uygurlar kendilerinden önceki Türk devletlerinin mirasçısı olmuş ve inanç konusunda çevresindeki milletlerin etkisinde kalmışlardır. Bu etki Uygurların kendilerinden önce devrıldıkları Türk millî âdetleri ve inanışları ile birleşmiştir. Yasak, her milletin inancında var olan “kutsal” ve “tekin olmayan” gibi zıt anlamları içinde barındıran kavram, varlık, davranışlardır. “Örtmece” yasakların alt başlığında söylenilmesi iyilik getiren veya söylenildiğinde olumsuz neticeler getireceğine inanılan dilsel bir hadisedir. Türk dünyası ve Uygur Türkleri arasında geçmişten bu yana halk inanışları ve yasak-örtmece konularına dair örneklerin olması Türklerin köklü bir tarihi, inancı ve dili olduğu konularını öne çıkarmıştır. Uygur Türkleri kendilerinden önceki Türk boylarının ve komşu milletlerin etkisinde kalmanın yanı sıra bu etkileşimleri millî değerlerine katarak yükseltmişlerdir. Uygur Türkleri arasında halk inanışları, yasak-tabu konularıyla ilişkili epey örnek mevcuttur. Bu örnekler hayvan, bitki, eşya, tabiat cisimleri, bazı ruhlar, yer adları vb. ama en çok da insanlar arasında yayılmış ve insanın bizzat kendisinin oluşturduğu inanç, yasak-örtmeceler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar dünyadaki her millet arasında mevcut olan geçmişten bugüne değişimler geçirerek devam eden insan varlığının hayatını önemli ölçüde etkileyen unsurlardır. Uygurlar ve diğer milletler arasındaki halk inanışları, yasak-örtmece konuları ilk inanışlara dair ipuçları vermesi,

insanın kendi oluşturduğu kutsallık ve kirlilik kazanan varlık ve durumlara karşı sergilediği tutumun ölçüsü, bu tutumların gösterdiği neticeler, insan hayatını kolaylaştırma ve zorlaştırma bakımından öneme sahiptir.

Kaynakça

- Atalay, Besim, (1985), *Divanü Lügât-it Türk Tercümesi III Cilt*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bang, W.-Arat, Reşit Rahmeti, (1936), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat
- Demirci, Kerim, (2008), “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, *Milli folklor*, Ankara: S. 77, 21- 34 s.
- Eliade, Mircea, (1991), *Kutsal ve Din Dışı* (Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, Mircea, (2000), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına I. Cilt*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Eliade, Mircea, (2003), *Dinler Tarihine Giriş* (Çeviren Lale Arslan), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Eliade, Mircea, (2016), *Mitlerin Özellikleri* (Çeviren Sema Rifat), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ergin, Muharrem, (2008), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Frazer, James George, (2017), *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Frazer, James George, (2019), *Ruhun Tehlikeleri ve Tabu*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Freud, Sigmund, (2018), *Totem ve Tabu*, İstanbul: Say Yayınları.
- Gumilev, L.N., (2016), *Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Güngör, Ahmet, (2006), “Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözcük Üzerine”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum: TAED 29, 69-93 s.
- Güngör, Harun, (2012), *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İnan, Abdülkadir, (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, Abdülkadir, (1998), *Makaleler ve İncelemeler I-II Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İzgi, Özkan, (2000), *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kafesoğlu, İbrahim, (1980), *Eski Türk Dini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalafat, Yaşar, (2012), *Türk Halk İnançlarında Tabu*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kanar, Mehmet, (1993), *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Birim.
- Killi, Gülsüm, (2006), “Hakas Türkçesinde Tabu Sözcük ve Örtmece”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi (Eylül 2006)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 50-65. s.
- Korgan, Enver Samet, (2006), *Uygurlarda Perhizler*, Ürümçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- Morris, Brian, (2004), *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler* (Çeviren Tayfun Atay), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ospanova, Gülmira, (2016), “Kazak Türkçesinde Ölümle İlgili Tabu Sözcük ve Örtmece Kullanımı”, *Milli Folklor*, Ankara: S. 109, 162-172 s.
- Ögel, Bahaeddin, (2014), *Türk Mitolojisi I-II Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Örnek, Sedat Veyis, (1971), *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

- Özkan, İsa, (2018), “Oğuz Kağan Destanında Tabakalar ve Oğuz Adı Hakkında Düşünceler”, *II. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, Cilt. 3, 921-936 s.
- Rahman, Abdulkerim, (1996), *Uygur Folkloru* (Çeviren Soner Yalçın, Erkin Emet), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Roux, Jean Paul, (2011), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çeviren Prof. Dr. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sığırcı, İlhami, (2015), “Kültürün Aktarımı: Türkçe ve Fransızcada Örtmece Sözlerin İncelenmesi”, *Milli Folklor*, Ankara: S. 108, 103-115 s.
- Tanyu, Hikmet, (1984), “Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara: C. 26, 155-172 s.
- Üstüner, Ahat, (2009), “Örtmece Sözlerle İlgili Terimler”, *Turkish Studies*, S. 4/8, 166-176 s.